

УДК 930.1:470+571

*Присяжнюк Ю. П.,
Шевченко Н. В.¹*

ЕКОНОМІКО-ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ П. СТОЛИПІНА ТА ЇХНЄ ВІДОБРАЖЕННЯ У СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ДУМЦІ

Простежено основні віхи діяльності відомого російського реформатора початку ХХ ст. П. Столипіна. Ключовий інтерес автори виявляють до його поглядів та їхнього відображення у новітній (пострадянській, російській) історіографії. Першочергову увагу звертають на мотиви повернення сучасних істориків до «старого образу» державного діяча, яким він був до того часу, як у науці почала превалювати ленінська оцінка цієї особистості.

¹ Рецензент – Савченко С. О., д. е. н., доцент

Ключові слова: *реформа, реформатор, державний діяч, Столипін, монархія, історіографія.*

ВСТУП

Знаходження могили Петра Столипіна на території Києва, точніше Києво-Печерської лаври – далеко не єдиний мотив, що спонукає авторів із «українською пропискою» виявляти інтерес до цієї історичної особи. Дисциплінарний вимір теми статті, як і характер її методологічної основи, визначаємо нашими уявленнями про інтелектуальну історію та персонологічний підхід. Своєрідність їхнього використання полягає в тому, що постать Столипіна має постати радше не метою, а своєрідним засобом з'ясування певного економіко-політичного фрагменту російсько-імперської дійсності початку ХХ ст., зокрема, в контексті її відображення в тій частині новітньої історіографії, яка ґрунтується на стійкій традиції підпорядковування історичної правди політичній кон'юнктурі. Звідси джерельною базою виступає комплекс праць, які побачили світ після розпаду СРСР, тобто коли суттєво змінилися політичні пріоритети і з'явилася більш нагальна потреба в яскраво виражених «націоналізованих» наративах.

2012 р. виповнилося 150 років від дня народження П. Столипіна. Ця обставина помітно пожвавила інтерес (як, власне, відбулося і століття тому, коли, словами Леніна, «політика умертвили») до постаті реформатора. Проте, за незначним виключенням, цей ювілей мало спонукав істориків до творення якісно досконалішого історіографічного образу Столипіна.

Уже за життя П. Столипін став легендою. Сам факт такої популярності державного діяча свідчив про неординарність його натури. Визнання породжувало різні, часто суперечливі почуття; лаконічно їх можна передати дихотомічними парами: захоплення – заздрість, захопленість – зневага, гордість – недовіра, любов – ненависть. Нагадаємо: 1 вересня 1911 р. Столипіна було смертельно поранено в Київському оперному театрі Д. Богровим. Деякі таємниці цього вбивства не з'ясовані й дотепер. Невідомим залишається багато що в самій діяльності Столипіна, адже з початком Лютневої революції 1917 р. його колишній заступник С. Крижанівський добросовісно виконає заповіт небіжчика і знищить його особистий архів. А це посприяє продукуванню різних, зокрема контрверсійних припущень та міфів. Щоправда, менше всього – радянськими істориками, які керуватимуться заповітом Леніна, зокрема твердженням, що «подія 1-го вересня дуже маловажна сама по собі...» [1, 557].

Неприйняття «обер-вішателів» радянськими вченими заходитиме так далеко, що навіть сама столипінська аграрна реформа «втрачатиме свого автора» [2]. І все ж альтернативність радянського і пострадянського поглядів, як переконаємося далі, стосуватиметься

виключно кон'юнктурно-ідеологічної складової, що ж до ментального (латентного) сприйняття, то тут проглядатиметься схожість, десь навіть тотожність.

У науковій літературі П. Столипін представлений здебільшого у чорно-білих кольорах і ракурсах. Для росіян він насамперед власне «їхній реформатор». У такому спогляданні давно сформоване коло пізнавальних проблем, серед яких найчастіше зустрічаємо такі: Що було найважливішим у діяльності Столипіна? До чого він прагнув? З якими труднощами стикався? Що йому вдалося здійснити, а що – ні? Алгоритм очікуваних відповідей вибудовано за тією логікою, що їхню тональність і зміст не важко передбачити. Раз діяч «великий», то й справи його були якщо не грандіозними, то принаймні помітними, значними. Тим більше, що П. Столипін, як наголошується, «ніколи не займався популізмом, завжди говорив правду». А ще щиро любив Росію, що в руслі домінації тих же національних міфів виглядає найпереконливішим аргументом звеличення.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою розвідки є спроба з'ясувати природу новітнього («націоналізованого») російського дискурсу, зробивши акцент на порівнянні його з відповідним образом, що його свого часу витворила радянська історіографія стосовно Петра Столипіна та його діяльності.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У контексті сказаного історики «обігрують» дату/час народження політика – 2 квітня 1862 р. – період вікопомних економічних реформ Олександра II. Зазвичай згадують скасування кріпацтва, тобто Селянську (Велику) реформу 1861 р., запровадження органів місцевого самоврядування (земств, міських дум, сільських та волосних структур), перетворення в армії. Ці зміни називають «великими» і незавершеними. Логічно мав з'явитися хтось, хто їх завершив би. У такій інтерпретації поява Столипіна на політичній арені виглядає цілком умотивованою.

А втім, Петро Аркадійович постає не як простий завершувач благих справ. Він послідовник «славних попередників», новатор, навіть, коли треба, демократ. Бо й справді, поклав початок тому, про що раніше росіяни, за великим рахунком, ніколи і не мріяли: створив загальноросійський представницький орган – Державну думу. Так, «волею Столипіна» у Росію прийшов парламентаризм. А з ним набули нового, «європейського звучання» приватна власність, писаний закон та інші модерні явища. Ще він – «земська людина». Його думки, наголошують біографи, рідко перебували у петербурзьких кабінетах, навпаки – часто-густо десь у сільській, страждаючій глибинці. При цьому він усе ж діяч вищого гатунку. Саме Столипін давав євразійській імперії шанс на цивілізоване вирішення прав національних та

конфесійних меншин. Зрештою, він – герой, тому що запобіг національній катастрофі, яка йшла від імовірної поразки у світовій конкурентній боротьбі початку ХХ ст. А ще – дворянин, родич поета М. Лермонтова, письменника Л. Толстого, міністра О. Горчакова, носій традиції державної служби, милої серцю кожного російського патріота.

Сучасні історики звертають увагу на добротну освіту (закінчив фізико-математичний факультет Петербурзького університету), знання іноземних мов (володів трьома європейськими мовами), талант менеджера (властивість генерувати та реалізовувати ідеї), вольовий характер П. Столипіна. Навіть хронічна хвороба – тиф кістяного мозку, через що він завжди, коли писав, підтримував праву руку лівою, – зазвичай подається в такому методологічному ракурсі, що має спрацьовувати на звеличення. Столипіна репрезентують в епіцентрі багатьох нововведень; власне, він одним із перших почав звертати увагу на становище пореформеного селянина, який біднів тому, що «не був приватним власником, зацікавленим у результатах своєї праці».

Проте справжня велич П. Столипіна сфокусована в ментальній площині нерозривної єдності з народом, Росією (імперією, Вітчизною). Для нього це означало передусім максимально можливе розширення кола тих людей, які в сучасну йому епоху модерності мали б уособлювати Батьківщину. Їх потрібно було шукати серед чиновників, поміщиків, навіть селян. Причому перші отримували високу оцінку лише у випадку ефективного служіння «многострадальной Родине». Зрозуміло, що такий інтелектуальний підхід добре лягає в набагато важливішу для творення потрібного образу Столипіна кон'юнктуру – політичну, бо не просто не викликав спротиву, а подобався, був цілком затребуваним у колах тогочасних можновладців. Історично відсталій абсолютистській системі потрібні були саме такі діячі, які, кажучи образно, «вводили нове, не руйнуючи основ старого», тим самим продовжували їй віку [3]. Бути в Росії адміністратором і водночас громадським активістом справді вдавалося не багатьом. Тим більше – «відкритим для діалогу з різними групами населення».

Цілком передбачувано, що ключовий сегмент віри, світогляду, а відтак і практичної діяльності П. Столипіна – єдність самої Росії. У тих кордонах, якими її ідентифікують російські патріоти, з усіма попередніми приєднаннями, включеннями, завоюваннями.

Сказане на свій лад добре узгоджено з іншими поглядами П. Столипіна. Він – переконаний прихильник монархії, відданий верхній владі, вірний її слуга. Не дивно, що попервах сам Микола II захоплювався своїм першим урядовцем. Збереглася статистика офіційних прийомів імператором Столипіна: у 1906 р. – 34 рази, у 1907 р. – 44, у 1908 р. – 29, у 1909 р. – 23, у 1910 р. – 23, у 1911 р. – 17. Вона свідчить, що у «спокійні часи» монарх і очільник його уряду в середньому зустрічалися двічі на місяць.

Маємо всі підстави стверджувати, що в пострадянській історіографії П. Столипін «повернув собі» образ видатного економіста і великого державного діяча. Керівника, де треба патріота і подвижника, а коли хочеться, то прихильника європейської культури, яку «добре знав і любив». Жорсткого, інколи по-справжньому жорстокого, і водночас авторитетного через свої «виключно моральні якості». Тобто ідеалізація Столипіна відбулася передовсім не на засадах моралі чи, скажімо, професійності, а власне за національним критерієм. Він постав таким, який і потрібен спільноті, для якої в минулому якщо не все, то основне прийнято тлумачити як позитивне, корисне й надійне. Наголос зроблено на особистій мужності (надто в екстремальних ситуаціях), твердій і непохитній волі, передусім під час придушення різного роду виступів (обов'язково – «екстремістського характеру») і тут же увагу акцентовано на спроможності ведення діалогу, зокрема й у революційні роки.

Особливо відзначено вражаючу працездатність. Без неї, як мовиться, «Росію з колін не підняти, у передові не вивести». А ще – персональне перебування у «гущі подій», коли йому особисто доводилося «заспокоювати», «допомагати», «рятувати». Вияви невдоволення окремих людей, гуртів чи цілих прошарків населення у такому разі подано як тло, на якому демонстрував свої ліпші менеджерські якості П. Столипін.

Назагал схвальна оцінка Столипіна у сучасній науковій думці звучить у руслі «позитивного» подання всього, що було пов'язано з діяльністю тих зверхників і колег, які його оточували, призначали на роботу, давали поради і вказівки. Іншими словами, пострадянська реабілітація Петра Аркадійовича співпала з доволі тенденційною відмовою від знеславлення усього царського режиму. Чи могли про щось подібне мріяти його шанувальники, апологети за комуністичних часів?

У пострадянській історіографії матеріал скомпоновано так, що у читача не повинно виникати сумніву: П. Столипін був людиною масштабного рівня мислення. Однак, важливим видається дещо інший бік справи. А саме, якими були ментально-світоглядні засади його діяльності? Після призначення 26 квітня 1906 р. на посаду міністра внутрішніх справ 44-річний Столипін писав у листі до дружини: «Я міністр... у країні скривавленій, руйнованій, що репрезентує собою шосту частину світу, і це в один із найважчих історичних моментів, які повторюються раз на тисячу років. Людських сил тут замало, потрібна глибока віра в Бога...». Отож, у щирій готовності задовольнити інтереси тогочасного офіційного Петербургу простежуємо дещо більше – місіонерську роль у країні, яка саме себе уявляє не інакше як «рятівника», «визволителя» світу. Вочевидь, тисячолітній екскурс також не випадковий. Зважаючи на помітний максималізм, історикам

варто було б дещо відкоригувати оцінку намірів П. Столипіна; хоча б тією обставиною, що він писав це на порозі ХХ ст., яке ввійде в історію як століття радикалізму і набагато більших потрясінь, ніж тих, із якими встигне зустрітися цей діяч. Його слова, мовляв, «у роки революції 1905–1907 рр. Росія стояла на порозі катастрофи», відтепер подаються як чи не найоб'єктивніша оцінка тогочасної ситуації. Положення ленінських робіт забувають, точніше – відкладають для продукування альтернативних патріотичних сюжетів.

Безпорядки, соціальні виступи, масові протести... Відмовившись від крайнощів марксистсько-ленінського парадигми їхніх оцінок, історики так і не напрацювали нових підходів до висвітлення цих гострих соціальних конфліктів. Так, Н. Яковенко називає рух опришків і гайдамаків ХVIII ст. в Україні соціальним бандитизмом, виводячи цю назву з джерел самої епохи, в яких і перші, і другі означають «розбійників» [4, 482]. Наприкінці ж свого аналізу Яковенко додає, як вона сама наголошує, «банальний постулат»: історик не судить, а намагається зрозуміти своїх героїв, неупереджено вислуховуючи і вбивцю, і його жертву [4, 490]. Порада слухна, проте як діяти, коли мова йде про ХХ ст., з його політичним радикалізмом, що проник в інтелектуальне середовище, міцно «осів» у науковому світі, позначився на стереотипах пізнавальних і аксіологічних міркувань, відтак пронизує не лише погляди на власне події, а й історичну пам'ять, сумління самого дослідника. Тут порадою «вислуховувати всіх» не обійдешся. Щодо діяльності П. Столипіна, то в пострадянській літературі, як не парадоксально, поряд із ним пройшли політичну реабілітацію й такі образи ватажків масових виступів кінця ХІХ – початку ХХ ст. як «призвідник безпорядків», «зачинатель бунту».

Водночас сам Столипін отримав ті штрихи до портрету, існування яких в історії дослідники відчували й раніше, проте писати про них не наважувалися. Насамперед стосовно вміння цього державного мужа впливати на оточення, зокрема й таке специфічне, як шаленіючий від відчуття кривд та несправедливості натовп селян. Сьогодні здібності «домовлятися» адресують виключно особистим якостям Столипіна, утім, мало говорять про величезні переваги чиновника, «підпертого» шаблями та піками відданих монархові козацьких підрозділів, під час ведення таких «діалогів». Адже на його боці були освіченість, досвід державного управління, який добре знав усі сильні й слабкі сторони тогочасної політичної системи, відтак усебічна підтримка, зокрема й на найвищому царському рівні [5].

Те, що в радянській історіографії називали «революцією» (вкладаючи в цю метафору максимально можливий позитив), у ментально близькій їй пострадянській науці виступає чимось майже протилежним – «катастрофою». Контрреволюційність поступилася місцем набагато пом'якшеній інтерпретації, що, певно, не була навіть

позбавлена певних ознак благородства, – готовності діяти рішуче. Не лише П. Столипіна прийнято наділяти цими рисами, а й, варто думати, Миколу II, який 8 липня 1906 р. призначив його очільником своїх міністрів. Той відразу, без коливань взявся нищити скверну – «злочинну діяльність», «криваві справи», «сваволю», «протигородські елементи». Уже в такому, репресивному, полі продукував перетворення у царині права і «писаного закону».

У новітній історіографії прийнято вести мову про реформи П. Столипіна як про «системні». Конкретно називають такі напрями: а) права та свободи громадян; б) формування основ правової держави та розмежування відповідальності; в) судочинство; г) місцеве управління та самоврядування; д) аграрні відносини; е) економіка, фінанси, інфраструктура; є) соціальна сфера; ж) освіта, наука і культура; з) боротьба з тероризмом.

Щодо перших двох напрямів, то їх зазвичай тлумачать у тісному взаємозв'язку. Вважається, що метою П. Столипіна було зберегти унікальність російської культури, споконвічних традицій (цінностей та ідентичностей, що сформувалися на початок ХХ ст.), водночас втримати імперію у світовій конкуренції, що посилювалася в умовах тогочасної глобалізації. «Справжня свобода», законність поставали своєрідними інструментами таких перетворень. Тут опозиційними виступали чи не всі верстви і прошарки населення, зокрема й помісне дворянство, а також, до певних меж, і сам імператор, який не до кінця розумів таку потребу. Нібито тому Столипіну не вдавалося вповні досягнути своїх «прогресивних» намірів. Із-поміж них – справжнє вирівнювання в правах багатомільйонного селянства. Вочевидь, що право на віросповідання стосовно єврейського населення свідчило про певну лібералізацію громадсько-політичного життя, однак нашу увагу привертає той факт, що все це тільки передбачалося, а отже, до впровадження було ще далеко.

Сучасні історики та інші суспільствознавці чомусь полюбляють ставити проблему з ніг на голову. Мовляв, I-й та II-й склади Думи демонстративно відмовлялися від співпраці із П. Столипінім, його урядом. Виглядає так, начебто представницька влада була найбільшою перешкодою на шляху прогресу. А системні реформи могли отримати перспективу впровадження лише в особі тих діячів, які навчилися підпорядковувати своїй волі цю сварливу думську публіку. По суті, йдеться про своєрідний вроджений у свідомість істориків ментальний монархізм, який не отримав критичного осмислення/переосмислення ні в радянській, ні пострадянській історіографії. Відтак думка, що Столипін першим у російській історії завершив формування політичної системи «національного типу», виглядає явно компромісною. Цю скептичність підтверджує факт особистої ролі очільника монархічного уряду в бурхливому революційному та постреволюційному житті, без

чого режим давав явні збої. Тобто виключно з його участю «в історії Росії вперше був реалізований правовий механізм широкої громадської експертизи урядових ініціатив», відбувся компроміс між владою та суспільством, який наразі виглядає надто персоніфіковано. На цьому тлі невинувато оптимістично звучать висновки про громадянську особистість пересічного росіянина, яка у 1906–1911 рр. нібито формувалася «буквально на очах», безпосередньо приєднувалася до напрацювання та прийняття рішень «на всіх рівнях», включаючи державний, долучалася до економічного зростання, політичної стабільності [6, 557–558].

Щодо реформування судочинства, то в новітній історіографії критерієм забезпечення прав людини пропонується такий сумнівний чинник, як гарантія держави (точніше – характер політичної культури, форма правління на інші обставини до уваги чомусь не беруться). З огляду на це дещо дивною є аргументація такими малопереконливими підставами як законодавча ініціатива, відмова від надмірної чиновницької регламентації, скасування норм звичаєвого права, передбачення, раціоналізація. Навіть підвищення освітнього рівня та матеріальна незалежність суддів. Адже спроба зробити чиновників та всю державу відповідальними за процедуру відстоювання прав і свобод людини в умовах, коли до цього діяла інша логіка взаємин, навряд чи в ідеалі забезпечувала декларовану рівність перед законом.

Реформа місцевого управління та самоврядування П. Столипіна взагалі рідко потрапляла в поле зору дослідників, радянських насамперед. Пострадянських почала цікавити більше. Привабливості знову набула теза про «оновлення країни», що її комуністичні дослідники всіляко обходили увагою, ігнорували на користь революційної перспективи, яку як могли обґрунтовували й «передбачали». Критично оцінюючи результати такого ренесансу, зазначимо наступне: суть реформування полягала в реорганізації селищного та волосного управління на засадах ліквідації громади (общини) та становості. Цієї ж «патріархальності» Столипін намагався позбавити і повітове управління. Мова йшла про колишній дворянський привілей. Запровадження посади «глави повіту» повинно було посилити урядові позиції на місцях. Фактично це означало посилення централізації влади, що прикривалося формальним розвитком самоврядування. Процедура змін політичного життя явно суперечила життєвим реаліям, що ґрунтувалися на усталеній історичній традиції, в якій влада надто вивищувалася над спільнотою. Чи, принаймні, потребувала тривалого часу для імплантації європейського досвіду в російську напівазійську дійсність.

Земельна (аграрна) реформа, навпаки, була й залишається своєрідною візитною карткою Столипіна-реформатора. Відтепер, аби

наголосити на його видатній ролі, общинне селянське господарство прийнято вважати неефективним не лише для початку ХХ ст., а й усієї історії. Відтак, логічно, мав з'явитися месія, який не лише повинен був підправити те, що не було зроблено під час проведення Великої реформи 1861 р., а й дати перспективу розвитку країни на тривалий історичний період. Руйнування архаїчного устрою – таке собі надзавдання для модерного державного діяча. Словами самого П. Столипіна це звучить доволі переконливо: «Наша земельна община – гнилий анахронізм, живуча лише завдяки штучному, безпідставному сентименталізму останнього півстоліття, усупереч здоровому глузду та найважливішим державним потребам. Дайте вихід сильній особистості в селянстві, звільніть його від впливу нецтва, лінощів та пияцтва, (дайте) стійку опору для розвитку країни без усяких утопій і штучних, шкідливих стрибків. Община в її справжньому вигляді не допомагає слабкому, а душить і знищує сильного, душить народну енергію та могутність». Виставляючи російську общину «головним злом прогресу», дослідники, підігруючи Столипіну, взяли ся клеймити її, критикувати власне те, що становило одну з історичних основ російської державності. Роблять це попри те, що тогочасний селянин абсолютно не знав, що йому тепер не треба триматися громади («не бути рабом»), а стверджувати себе власником земельного наділу, навчитися користуватися громадянськими та політичними правами. Таку магічну роль «останньої ланки» на шляху потрібної пертурбації мав відіграти загальновідомий указ від 9 листопада 1906 р. Надалі, якщо не все, то багато що повинно було розвиватися за логікою мислення реформатора та його бюрократичного оточення – перерозподіл земельного фонду (зокрема й за рахунок дармової землі у східних регіонах імперії), зміна правового статусу, кредитування, діяльність землемірів [7], пільги переселенцям [8] та ін.

Такою ж ефективною була, на думку симпатиків П. Столипіна, уся його політика у сфері економіки, фінансів, інфраструктури. Він, треба думати, усіляко розширював свободу господарської діяльності. Акціонерні товариства позбулися надмірної опіки бюрократичних структур. Було полегшено процедуру кредитування та введено прогресивну шкалу податку на прибуток. Як позитив пострадянські дослідники трактують передачу великому капіталу розробку вугільних і нафтових родовищ, видобуток золота і платини, освоєння нових «окраїнних» територій. І знову головним гравцем історії виступала держава. Власне вона давала своє «так» чи «ні» приватному підприємництву, визначала правила гри, розвивала інфраструктуру. Якщо взяти до уваги, що держава були репрезентована надто вузьким колом правлячої верхівки, то такі висновки видаються нам надто оптимістичними.

У цьому руслі сучасними науковцями прийнято розглядати й соціальну політику. Вона дещо несподівано постає як таке собі кейнсіанство початку ХХ ст., позаяк уряд брався «успішно розв'язувати» соціальні проблеми. І роль П. Столипіна, знову ж таки, була визначальною. Він один із перших, хто почав перейматися страхуванням робітників. Однак і тут у пострадянських працях ми натрапляємо на застереження, що аргументовано додають нам песимізму, – «передбачалося», «підприємець повинен», «уряд вважав за потрібне». Хоча імідж Столипіна від того вкотре не страждає: він нібито щиро прагнув синхронізувати ці процеси, збалансувати інтереси підприємств із соціальною захищеністю робітників.

Ще один утаємничений радянськими істориками напрям реформ Столипіна – освіта, наука, культура. Позаяк цей державний муж був «справжнім модернізатором», то мав піклуватися і про гуманітарну сферу. Відтак він «справедливо вважав», «добре усвідомлював», «не жалкував коштів», щоправда, знову ж таки, багато що робилося в режимі «передбачалося реформувати», «університетам пропонували новий статут». Вочевидь, значно конкретнішою і результативнішою була діяльність уряду у царині фінансування деяких фундаментальних досліджень, наукових експедицій, академічних видань, реставраційних робіт, почасти потреб театру, кіно, музеїв. Щось на зразок того, що у 1918 р. за 7 із лишком місяців встигне реально зробити український гетьман П. Скоропадський.

Військова реформа. Її потребу пострадянські історики також мотивують кризою. Наголошують: поразка у війні з маленькою Японією спонукала до серйозних перетворень. Фактично все, що робилося у мілітарній сфері Росії між 1905 та 1914 рр. сучасні вчені так чи так співвідносять із зусиллями П. Столипіна. Він не тільки «відновив» воєнно-стратегічну могутність імперії, а й був противником безглузких силових методів вирішення зовнішньополітичних проблем. Чи не єдиним, хто «передбачав катастрофічні наслідки» участі Росії у світовій війні, що наближалася.

Пересічна громадськість все ж асоціює П. Столипіна із двома заходами: аграрною реформою та тероризмом. Тільки якщо в радянській історіографії він сам постає уособленням державного терору, то в пострадянській – борцем проти антидержавного тероризму. Отож, відтепер Столипін насамперед «жертва революційного насилля» (прийнято нагадувати про кілька спроб вбивства глави уряду). Щодо ініційованої ним діяльності воєно-польових та воєнно-окружних судів, то їхні жертви «не такі вже й великі» – протягом 1906–1911 рр. за їхніми рішеннями було страчено 683 та 2,8 тис. осіб відповідно. До того ж розстріли, як відзначено у новітніх публікаціях, він сприймав як вимушені, потрібні та надзвичайні заходи.

ВИСНОВКИ

Отже, у радянську історіографію П. Столипін увійшов аграрною реформою та «кривавими галстуками» (шибеницями), у пострадянську – як успішний економіст, системний реформатор, котрий прагнув істотно оновити суспільний устрій, не руйнуючи каркасу старої монархічної споруди. Назагал його політика сприймалася неоднозначно, суттєво інша справа – позитивна оцінка діяльності Столипіна в національних міфах, без яких Росія не може існувати набагато більшою мірою, ніж без діячів такого рівня.

Сучасні історики люблять називати цифри економічного зростання за 5 років правління П. Столипіна. Позитиви та негативи показують у пропорції переваг перших над другими. Апелюють до «всесильних» статистики та міркувань іноземців, що в ті роки відвідували імперські центри. Очевидно, що на пострадянському просторі такі історичні постаті як Столипін і надалі користуватимуться популярністю.

Неупереджений аналіз проблеми засвідчує факт незавершеності починань П. Столипіна, що є певною традицією російської історії. Цей факт визнають пострадянські дослідники, принагідно уточнюючи, що нерідко самі реформатори (як і в цьому випадку) ставали заручниками соціальних суперечностей та гострих конфліктів, котрі специфічно виявлялися в роки масштабних перетворень. А це спонукає шукати альтернативні критерії аналізу й оцінок цих сторінок економічної історії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ленін В. І. Столипін і революція / В. І. Ленін // Вибрані твори в двох томах. – Вид. 4-те. – Т. 1. – К.: УВІПЛ, 1947. – С. 556–562.
2. Ігнорування радянськими істориками будь-якого позитиву в образі П. Столипіна сягатиме відомих крайнощів. Нерідко, при висвітленні проблем «репресій царизму проти робітників і селян», «столипінської аграрної реформи на Україні», «класової боротьби в місті і селі в період реакції», яким вони відводитимуть чимало місця в прикладних дослідженнях та навіть академічних виданнях, його прізвище не згадуватимуть жодного разу. Див., приміром: Історія Української РСР. Короткий нарис / Ін-т історії АН УРСР. – К., 1981. – С. 236–239.
3. В. Ленін, із притаманним йому «класовим поглядом» на перебіг історичних подій, у цьому разі писав про «гегемонію ради об'єднаного дворянства над буржуазією». А ще: «Столипін намагався в старі міхи влити нове вино, старе самодержавство переробити в буржуазну монархію». Ленін В. І. Вказана праця. – С. 559.
4. Яковенко Н. М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. М. Яковенко. – 3-є вид., перероб. та розшир. – К.: Критика, 2006. – 584 с.
5. У Леніна ця риса Столипіна отримала таке тлумачення: «Катування селян, влаштування погромів, уміння прикривати цю азіатську “практику» – блиском і фразою, позою і жестами, підробленими під «європейські». Ленін В. І. Вказана праця. – С. 558.
6. Нагадаємо дещо інакшу оцінку тогочасної політичної російської дійсності: «Монархія не могла не захищатися від революції, а напівазіатська, кріпосницька, російська монархія Романових не могла не захищатися інакшими, як найбільш брудними, огидними, підло-жорстокими засобами...». Ленін В. І. Вказана праця. – С. 557–558.
7. Про діяльність землемірів у роки проведення аграрної реформи численні свідчення містяться в матеріалах фондів центрального та обласних

державних архівів України. Так, у Державному архіві Житомирської області натрапляємо на десятки справ. Див. : Ф. 226, оп. 1, спр. 14. О службе крестьянина с. Семенова Острожского уезда Л. Фурманца в Кременецкой землеустроительной комиссии, 1907–1909 гг. – 29 арк.; Спр. 25. Ровенская уездная землеустроительная комиссия о норме крестьянского землевладения, 1906–1907 гг. – 38 арк.; Спр. 89. О жалобах крестьян на злоупотребления должностных лиц при проведении землеустроительных работ, 1909–1910 гг. – 241 арк. та ін. 8. Переселенська кампанія також знайшла ґрунтовне відображення в архівних фондах. Див. : Державний архів Харківської області. – Ф. 304, оп. 2, спр. 1. Доклад заведующего переселенческим отделом и переписка о переселенцах, 1914 г. – 62 арк.; Спр. 10. Переписка о причинах, понуждающих крестьян к переселению и опросные листы переселенцев, 1916–1917 гг. – 678 арк.; Спр. 21. Опросные листы переселенцев, 1916–1918 гг. – 104 арк. та ін.

Дата надходження до редакції – 30.11.2012 р.